

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Досліджується вплив міжнародних зобов'язань у сфері інтелектуальної власності на стан її захисту в Україні. Розглядаються основні напрями міжнародної співпраці та ключові угоди, відповідно до яких розвивається національна нормативно-правова база забезпечення захисту інтелектуальної власності. Акцентується на наявних міжнародних зобов'язаннях України та стані їх реалізації. Аналізується значення співробітництва в зазначеній сфері із міжнародними урядовими, неурядовими і громадськими організаціями для вдосконалення законодавства та механізмів реалізації захисту прав інтелектуальної власності державою.

Ключові слова: інтелектуальна власність, захист інтелектуальної власності, міжнародні зобов'язання, міжнародні організації, співробітництво.

Татьяна Ромат. Усовершенствование защиты интеллектуальной собственности в Украине в контексте международных обязательств

Исследуется влияние международных обязательств в сфере интеллектуальной собственности на состояние ее защиты в Украине. Рассматриваются основные направления международного сотрудничества и ключевые соглашения, в соответствии с которыми развивается национальная нормативно-правовая база обеспечения защиты интеллектуальной собственности. Акцентируется на имеющихся международных обязательствах Украины и состоянии их реализации. Анализируется значение сотрудничества в указанной сфере с международными правительственными, неправительственными и общественными организациями для усовершенствования законодательства и механизмов реализации защиты прав интеллектуальной собственности государством.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, защита интеллектуальной собственности, международные обязательства, международные организации, сотрудничество.

Tetiana Romat. Improvement of defence of intellectual property in Ukraine in the context of international obligations

The impact of international commitments of Ukraine in the field of intellectual property protection is investigated. Emphasis is placed on the main directions of international cooperation and key agreement, under which develops the national legal framework of intellectual property's protection. The article focuses on the existing international obligations of Ukraine and the status of their implementation. We analyse the value of cooperation in this field with international governmental and non-governmental organizations, which mission is improving legislation and mechanisms of intellectual property rights protection by State.

Key words: intellectual property, international cooperation in the field of intellectual property protection, international obligations, international organizations, cooperation.

В умовах гомогенізації суспільства важливим фактором є участь держави у світових процесах уніфікації правових та інших механізмів захисту інтелектуальної власності. Важливо враховувати, що глобальна система захисту інтелектуальної власності в основному вже сформувалася. Україна повинна адаптуватися до неї, якщо планує розвиватися як складова частина світового господарства, а не як економіка, відмежована від світових тенденцій соціально-економічного й технологічного розвитку. Участь у міжнародних організаціях та ратифікація документів у вказаній сфері (за умови їх належної імплементації у внутрішнє законодавство та реалізації цих норм) дає можливість стати повноцінним учасником світової системи управління інтелектуальною власністю.

Однак, незважаючи на поглиблену співпрацю України з іншими державами та міжнародними організаціями протягом останніх двох десятиріч, рівень захисту інтелектуальної власності об'єктивно залишається низьким та не відповідає міжнародним стандартам. Це не тільки негативно відображається на захисті прав вітчизняних та іноземних суб'єктів інтелектуальної власності, але й впливає на інвестиційний імідж держави та може призвести до застосування міжнародною спільнотою санкцій щодо України.

Міжнародно-правові засоби захисту інтелектуальної власності, а також певні аспекти міжнародної співпраці в цій сфері розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Ці проблеми вивчали Н. Бочарова, І. Василенко, В. Дробязко, В. Жаров, Ю. Капіца, Д. Лонг, С. Мазуренко, О. Омельченко, В. Онопа, П. Рей, О. Сіроштан, П. Селмон Т. Шевелева та ін.

Незважаючи на актуальність таких питань, як відповідність захисту інтелектуальної власності в Україні світовим стандартам, міжнародне співробітництво у сфері захисту інтелектуальної власності, ці теми залишаються не повною мірою розкриті. Причинами цього є недостатнє розуміння мети та завдань такого співробітництва. Також авторами не було досліджено повного комплексу зобов'язань та домовленостей у сфері захисту інтелектуальної власності, які існують наразі в Україні. Зокрема, не було проаналізовано, чому існуючі моделі співпраці та методи імплементації міжнародних угод не дають результату, який би дозволив забезпечити на території України захист прав інтелектуальної власності на рівні світових стандартів.

Ураховуючи вищезазначене, автором даної статті поставлена така мета: дослідити, які саме зовнішні (міжнародні) стимули найбільше впливають на вдосконалення захисту інтелектуальної власності в Україні та запропонувати механізми їх ефективної імплементації. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати найважливіші напрями співпраці нашої держави із міжнародним співтовариством у сфері захисту інтелектуальної власності, розглянути угоди, на підставі яких здійснюється співробітництво між Україною та

міжнародними урядовими та неурядовими і громадськими організаціями і стан їх реалізації, дослідити можливість міжнародно-правового впливу на Україну в разі невиконання угод, виявити причини недостатньої результативності міжнародної співпраці у сфері захисту інтелектуальної власності для України та розробити пропозиції щодо підвищення її ефективності.

Нагальна необхідність ефективної охорони інтелектуальної власності для України зумовлюється обраною нею стратегією побудови цивілізованих ринкових відносин, забезпеченням соціальної орієнтації економіки та інноваційного соціально-економічного розвитку, що має спиратися, насамперед, на активізацію власного інтелектуального потенціалу [8, с. 4]. Світові стандарти захисту інтелектуальної власності будуються на наданні єдиного правового режиму щодо об'єктів інтелектуальної власності як для громадян певної держави, так і для іноземних громадян (принцип взаємності). Для громадян та компаній України це означає можливість розповсюджувати свої інтелектуальні продукти на світовому ринку інтелектуальної власності із певними гарантіями їх захисту. Для іноземних творців та винахідників захищеність їх інтелектуальної власності є стимулом для впровадження знань та технологій на українських теренах. У таких умовах забезпечення належного рівня захисту інтелектуальної власності в Україні є обов'язком нашої держави. Окрім нагальної об'єктивної необхідності державного захисту інтелектуальної власності, на державну політику в цій сфері впливають численні міжнародні зобов'язання та домовленості із міжнародними організаціями та іншими державами, всесвітньовизнані стандарти захисту тощо [1].

Сьогодні Україна продовжує співробітництво з численними міжнародними, регіональними, урядовими та неурядовими організаціями в межах удосконалення системи захисту інтелектуальної власності. Для держав світу рівень захисту інтелектуальної власності в Україні та виконання зобов'язань за відповідними угодами є однією з гарантій захищеності прав їх фізичних та юридичних осіб на території України. За цими показниками держави світу, міжнародні фонди та іноземні підприємства орієнтуються, зокрема, у тому, наскільки ефективним буде подальше співробітництво з вітчизняними державними та недержавними структурами, вирішують, чи слід інвестувати в економіку України. Таким чином, Україна, маючи ряд міжнародних зобов'язань у сфері захисту інтелектуальної власності, перебуває під пильним наглядом міжнародної спільноти. Найбільший вплив на національну сферу захисту інтелектуальної власності мають такі міжнародні структури:

- Світова організація торгівлі (СОТ);
- структури Європейського Союзу (Європейська комісія, Європейська асоціація вільної торгівлі);
- Всесвітня організація інтелектуальної власності.

Приєднання до міжнародної системи захисту прав інтелектуальної власності набуває особливого сенсу у зв'язку із прагненням України до інтеграції в Європейські структури. У зв'язку з тим що досі не досягнуто домовленостей між ЄС та Україною щодо підписання Угоди про асоціацію, наразі двосторонні відносини будуються відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) 1998 р. ЄС слідкує за виконанням Україною зобов'язань щодо вдосконалення захисту прав на інтелектуальну власність і забезпечення рівня захисту, аналогічного до існуючого у Співтоваристві, включаючи ефективні засоби забезпечення дотримання таких прав (відповідно до ст. 50 та Додатку III УПС) [6]. Щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (УА), то переговори ведуться з березня 2007 р., було проведено декілька спільних самітів, однак реальні строки її підписання сторонами не називаються. Невід'ємною складовою майбутньої УА стануть положення про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ), яку адмініструє Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ). Аналізуючи звіти та доповіді ЄС стосовно співпраці з Україною, можна зрозуміти, що недостатній захист інтелектуальної власності є однією з причин того, що між нашою державою і ЄС досі не підписано угоди «Про зону вільної торгівлі», угоди про асоціацію, а також того, що України немає навіть серед потенційних претендентів на вступ до ЄС.

Серед органів, які встановлюють основні міжнародні стандарти та рекомендації у сфері інтелектуальної власності, слід насамперед назвати Всесвітню організацію інтелектуальної власності (ВОІВ) – одну з шістнадцяти спеціалізованих установ системи ООН. Діяльність ВОІВ в основному ведеться в трьох напрямках: реєстраційна діяльність, забезпечення міжурядового співробітництва з адміністративних питань інтелектуальної власності та програмна діяльність. Конвенція, що заснувала ВОІВ, була підписана в Стокгольмі в 1967 р. і набула чинності в 1970 р. Україна як держава-засновник ООН стала членом ВОІВ в 1970 р., а в 1992 р. уряд України заявив про продовження дії на території держави ряду основних міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності.

Двосторонні відносини між ВОІВ та Україною ґрунтуються на Програмі співробітництва між Кабінетом Міністрів України та ВОІВ на 2010 – 2012 рр., яка передбачає комплекс заходів щодо експертної підтримки розвитку законодавчої бази у сфері інтелектуальної власності в Україні з боку ВОІВ, обміну досвідом шляхом проведення семінарів (зокрема, щодо роз'яснення положень міжнародних договорів ВОІВ), навчальні візити українських експертів з інтелектуальної власності до ВОІВ. Загалом сьогодні Україна є учасницею 18 договорів із різних аспектів інтелектуальної власності, які адмініструє ВОІВ. Слід, однак, зазначити, що міжнародні договори ВОІВ мають характер м'якого права (soft law), тобто є не імперативними, а рекомендаційними документами, ними не передбачено санкцій за невиконання зобов'язань.

До 1994 р. міжнародному співтовариству бракувало єдиного джерела зобов'язань і норм із питань інтелектуальної власності, доки на Уругвайських переговорах щодо загальної угоди з тарифів та торгівлі не було засновано СОТ та не досягнуто угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС) [11]. Одночасно із Протоколом про вступ України до СОТ, підписаним у м. Женеви 5 лютого 2008 р., була ратифікована Угода ТРІПС – один із основних документів цієї організації. Важливість Угоди ТРІПС потрійна:

1) це перший і єдиний міжнародний документ, що регулює питання, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності;

2) у межах цієї угоди встановлено цивільно-правові, адміністративно-та кримінально-процесуальні процедури із захисту інтелектуальної власності; це перша міжнародна угода з питань інтелектуальної власності, що запроваджує конкретні цивільні, карні й митні санкції;

3) це перша міжнародна угода з питань інтелектуальної власності, що закріплює пріоритетність врегулювання суперечок шляхом переговорів [9, с. 16 – 26].

Угода ТРІПС доповнює розроблені ВОІВ угоди щодо захисту прав інтелектуальної власності. Зокрема, вона визначає мінімальні стандарти й періоди, на які надається захист різних прав інтелектуальної власності. Від країн вимагається не вдаватись до дискримінації іноземців та власних громадян щодо набуття, обсягу, збереження прав інтелектуальної власності (тобто встановити режим найбільшого сприяння). Важливою рисою ТРІПС є те, що закладений конвенціями ВОІВ стандартний захист мав правовий статус [10, с. 13].

Водночас Угода ТРІПС, порівняно з іншими міжнародними угодами, має механізм тиску на країни-члени, які не виконують положень угоди. Країни-члени СОТ, у яких система захисту інтелектуальної власності не відповідає міжнародним нормам, можуть бути покарані згідно з правилами СОТ, і це може призвести до торговельних санкцій. Отже, розвиток держави як гравця міжнародно-правових відносин передбачає не тільки певні переваги і привілеї, а й обов'язки, які необхідно виконувати. Адаптація ж до міжнародних стандартів має велике значення для захисту інтелектуальної власності всередині країни.

Організації, із якими співпрацює Україна в межах захисту інтелектуальної власності, різняться за своїм статусом. До них належать як міжнародні урядові організації, так і міжнародні неурядові та громадські організації. У сфері інтелектуальної власності та її захисту важливими є відносини із такими організаціями:

1) міжнародними організаціями «загальної компетенції»:

- Міжнародна організація зі стандартизації,
- ЮНЕСКО,
- Міжнародна організація праці;

2) міжнародними урядовими організаціями з питань захисту

інтелектуальної власності (за конкретними напрямками та окремими об'єктами):

- Бернський союз з охорони літературних і художніх творів,
- Гаазький союз із депонування промислових зразків,
- Союз з охорони промислової власності,
- Міжнародний союз патентної кооперації,
- Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин,
- Мадридський союз міжнародної реєстрації знаків;

3) міжнародними неурядовими та громадськими організаціями з питань захисту інтелектуальної власності в окремих професійних сферах:

- Коаліція захисту прав інтелектуальної власності (СІРР),
- Міжнародна асоціація власників товарних знаків (ІНТА),
- Міжнародна федерація фонографічної промисловості (ІФРІ),
- Міжнародна конфедерація товариств авторів і композиторів,
- Міжнародне бюро товариств із забезпечення охорони авторських прав на запис і механічне відтворення творів тощо.

Певний вплив на національну систему захисту інтелектуальної власності чинить Міжнародний альянс інтелектуальної власності ІРА (США). Це об'єднання приватних структур, що представляють права інтелектуальної власності підприємств США у міжнародній системі задля захисту відкритих ринків від піратства та інших посягань, засноване у 1984 р. Ця авторитетна організація щорічно складає рекомендаційний «Список спостереження 301». До цього списку потрапляють країни з неналежним рівнем захисту інтелектуальної власності, причому в списку є два рівні: «країни, що потребують спостереження» з огляду на порушення в них прав інтелектуальної власності, та «країни пріоритетного спостереження», тобто ті, в яких рівень захисту прав інтелектуальної власності є дуже низьким. За кожною країною, що потрапляє до цих списків, альянсом видається щорічний аналітичний звіт. Протягом останнього десятиріччя, згідно з даними ІРА, спостерігалася тенденція до поліпшення рівня захисту прав інтелектуальної власності в Україні, що впливало на її місце в рейтингу. У 2009 р. Україна була вилучена зі списку країн пріоритетного спостереження у зв'язку з певними позитивними зрушеннями та вступом до СОТ. Однак за рекомендаціями на 2011 р. наша країна знову потрапила до категорії «країн пріоритетного спостереження» [12]. Це означає водночас те, що стан захисту інтелектуальної власності в Україні за минулий рік об'єктивно погіршився, і те, що цей сигнал може бути негативно сприйнятий потенційними інвесторами, міжнародною спільнотою тощо.

Окрім прав та обов'язків, що впливають зі співробітництва з міжнародними організаціями, Україна має ряд двосторонніх угод щодо співробітництва у сфері інтелектуальної власності з іншими країнами. Слід зазначити, що ці угоди не мають шаблонного характеру й відрізняються як за змістом, так і за предметом. Так, у 1993 р. уряд України

уклав окремі угоди про співробітництво у сфері охорони промислової власності з урядом Республіки Білорусь та урядом Російської Федерації. У 1995 р. було укладено угоди про співробітництво в галузі охорони промислової власності з урядами Польщі та Угорщини, а в 1999 р. була підписана аналогічна угода з урядом Республіки Молдова. У 2003 р. між центральними органами виконавчої влади України та Російської Федерації – Міністерством освіти і науки України та Російським агентством з патентів та товарних знаків – було укладено угоду більш загального характеру: про співробітництво у сфері інтелектуальної власності. Цього ж року було підписано угоду між Кабінетом Міністрів України та урядом Республіки Болгарія про співробітництво у сфері охорони авторського права і суміжних прав. Роком раніше була затверджена угода з аналогічним предметом відання між Кабінетом Міністрів України та урядом Азербайджанської Республіки, із якою на той час уже існувала міжурядова угода про співробітництво у сфері охорони промислової власності 2001 р. У 2004 р. набула чинності угода про співробітництво у сфері інтелектуальної власності між Кабінетом Міністрів України і Урядом Китайської Народної Республіки. Багатостороння міжурядова угода, що передбачає регіональне співробітництво з припинення правопорушень у сфері інтелектуальної власності, була підписана у 2000 р. між одинадцятьма державами – членами СНД.

Необхідність відповідності загальноновизаним принципам та нормам міжнародного права, міжнародним стандартам також є підставою для оптимізації національного законодавства. Це є, безумовно, позитивним фактором, оскільки сприяє кращому захисту прав не тільки іноземних суб'єктів інтелектуальної власності, а й вітчизняних.

Наближення до ЄС передбачає приведення законодавства України у відповідність до *acquis communautaire*. На сьогодні налічується п'ятнадцять директив та більше двадцяти регламентів ЄС, які пов'язані із питаннями інтелектуальної власності. Приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС відбувається відповідно до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. [4]. За гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС відповідає Міністерство юстиції України.

Для розвитку вітчизняної системи реєстрації об'єктів промислової власності, у тому числі для впровадження нових процедур і вдосконалення надання послуг, велике значення має співпраця з Європейською патентною організацією (ЄПО). ЄПО юридично не пов'язана з ЄС та має у своєму складі декілька держав-членів, які не є членами ЄС. Її постійно діючим виконавчим органом є Європейське патентне відомство (ЄПВ), завданням якого є розгляд заявок та видання європейського патенту відповідно до Європейської патентної конвенції. Останнім найбільш важливим результатом співпраці України та ЄПВ

стало надання його фахівцями експертної допомоги щодо впровадження в Україні електронної системи подачі заявок на об'єкти права промислової власності.

Вступу України до СОТ передувала тривала робота з наближення законодавства щодо інтелектуальної власності та відповідних процедур до вимог цієї організації. Під час підготовки до вступу, з метою виконання домовленостей, досягнутих під час розгляду заявки України про вступ до СОТ, Державний департамент інтелектуальної власності (нині – Державна служба інтелектуальної власності України) розробив, а Верховна Рада України 10 квітня 2008 р. ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності в частині виконання вимог, пов'язаних з вступом України до СОТ» [3]. Цим законом внесено зміни до законів України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» та «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», спрямовані на приведення чинного законодавства у відповідність до норм Угоди ТРІПС, зокрема, вирішено питання співіснування торговельних марок та географічних зазначень [7, с. 5]. Ухвалення цього закону не тільки сприяло вступу України до СОТ, а й стало важливим кроком для подолання прогалів у вітчизняному законодавстві.

Важливою подією для розвитку інституту інтелектуальної власності в Україні стала співпраця з УЄФА в межах Державної цільової програми підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу [5]. Перш за все така співпраця щодо захисту інтелектуальної власності спрямована на забезпечення прав Об'єднання європейських футбольних асоціацій та його комерційних партнерів. УЄФА має жорсткі стандарти, які можуть вплинути не тільки на захист конкретно УЄФА та його партнерів, це також дозволить налагодити й відпрацювати механізми, які потім будуть використані в національній системі для захисту інтелектуальної власності.

Таким чином, законодавча база, що регулює правовідносини у сфері інтелектуальної власності, ще перебуває в стадії динамічного розвитку та вдосконалення й не останнє місце в цих процесах займає співпраця з міжнародними організаціями та органами зарубіжних держав. Організаційно-функціональний бік системи захисту інтелектуальної власності в Україні також зазнає впливу з боку іноземних структур, що виявляється в обміні досвідом та сприянні налагодження механізмів надання адміністративних послуг.

Слід зазначити, що ЄС, ІПРА, інші міжнародні організації мають основні претензії не до власне законодавства в Україні, а до ефективності його реалізації, вимагають реальних дій з припинення піратства, створення ефективної судової системи, яка передбачає таке: ефективно діючі організації колективного управління правами авторів; наявність досвіду судів у розгляді суперечок у сфері інтелектуальної власності, а також наявність спеціалізованих судів; надійність охоронних документів, якість проведення

патентної експертизи; відкритий доступ до патентної інформації; ефективна система збору авторської винагороди й традиції її перерахування; високий професійний рівень укладання ліцензійних та інших договорів на використання, передачу прав інтелектуальної власності; наявність судової практики забезпечення позовів і доказів; теорія та практика визначення розміру збитків при порушенні майнових прав; моніторинг поширення піратської продукції; належний досвід правоохоронних органів у припиненні масових порушень прав інтелектуальної власності; існування правової культури населення тощо [2].

З огляду на зазначене вище можна зробити такі висновки:

1. Існує нагальна об'єктивна необхідність державного захисту інтелектуальної власності. На державну політику в цій сфері впливають численні міжнародні зобов'язання й домовленості з міжнародними організаціями та іншими державами, всесвітньо визнані стандарти захисту тощо.

2. Найбільше на систему захисту інтелектуальної власності в Україні впливають СОТ, європейські структури та ВОІВ.

3. Основними зобов'язаннями України відповідно до міжнародних угод та договорів є: надання режиму найбільшого сприяння, приведення законодавства України у відповідність до підписаних угод, забезпечення виконання угод на своїй території.

4. Основними напрямками співпраці між Україною та міжнародними урядовими та неурядовими і громадськими організаціями є: надання консультаційної допомоги, обмін досвідом, підготовка кадрів.

5. Законодавство України у сфері захисту інтелектуальної власності вже перебуває на стадії максимального наближення до світових стандартів, але держава ще не може забезпечити відповідний рівень захисту прав. Необхідно переходити до вдосконалення механізмів імплементації цих положень у площину правореалізації та контролю за їх виконанням.

Список використаних джерел

1. **Захист** прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування : практич. посіб. / Д. Лонг, П. Рей, В. Жаров [та ін.]. – К. : К.І.С., 2007. – 448 с.

2. **Капіца Ю.** Стан та напрями адаптації законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності до законодавства ЄС / Ю. Капіца // Юрид. газета. – 2006. – № 8(68).

3. **Про внесення** змін до деяких законів України з питань інтелектуальної власності в частині виконання вимог, пов'язаних з вступом України до СОТ : Закон України від 10 квіт. 2008 р. № 254-VI // Відом. Верховної Ради України. – 2008. – № 23.

4. **Про Загальнодержавну** програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV // Відом. Верховної Ради України. – 2004. – № 29.

5. **Про затвердження** Державної цільової програми підготовки та

проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2010 р. № 357. – Режим доступу : www.zakon1.rada.gov.ua.

6. **Про ратифікацію** Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10 листоп. 1994 р. № 237/94-вр // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 46.

7. **Річний** звіт Державного департаменту інтелектуальної власності. – 2008. – Режим доступу : www.sdip.gov.ua/t/docs/zvit_ua8.pdf.

8. **Світові** тенденції охорони інтелектуальної власності і Україна: аналіт. доп. / Центр Разумкова // Нац. безпека і оборона. – 2001. – № 10.

9. **Селмон П.** Короткий довідник з укладання міжнародних угод у сфері прав інтелектуальної власності / П. Селмон // Електрон. журн. Бюро інформ. програм Держдепартаменту США «У фокусі права інтелектуальної власності». – Режим доступу : www.libinnovate.files.wordpress.com.

10. **Система** світової торгівлі : практич. посіб. : пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : К.І.С., 2002. – 348 с.

11. **Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement)**. – Access mode : www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm.

12. **Ukraine** International intellectual property alliance (IIPA) 2011 Special 301 report on copyright enforcement and protection. – Access mode : www.iipa.com/rbc/2011/2011SPEC301UKRAINE.pdf.

Надійшла до редколегії 18.04.11